

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
BOSHLANG`ICH TA`LIM USLUBIYOTI FAKULTETI
PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

KURS ISHI

**MAVZU: Faoliyatning tuzilishi va o`ziga
xosligi**

Ilmiy rahbar: kata o`qit. G. Ermatova

Bajaruvchi: Boshlang`ich ta`lim va ST ishi

yo`nalishi 2-bosqich A² guruh talabasi

Fayzullayeva Gavhar.

Navoiy – 2012

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Boshlang'ich ta'lim uslubiyoti fakulteti

Psixologiya kafedrası

____ - kurs ____ guruh talabasi _____ning

_____ mavzusidagi

K U R S I S H I

Ilmiy rahbar:

Navoiy – 2012

« T A S D I Q L A Y M A N »
Kafedra mudiri _____
p.f.n. G`.Normurodov
«_____» _____ 2011-yil

K U R S I S H I
“PSIXOLOGIYA” fani bo`yicha

Talaba _____
Ta`lim yo`nalishi _____ **Kurs** _____ **Guruh** _____

T O P S H I R I Q

- 1. Kurs ishi mavzusi** _____

- 2. Boshlang`ich ma`lumotlar**

- 3. Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati**

- 4. Yozma qismning tuzilishi** _____
 - 1.** _____
 - 2.** _____
 - 3.** _____
 - 4.** _____
- 5. Qo`shimcha vazifa va ko`rsatmalar**

- 6. Kurs (ishi) bajarishi** _____
Kurs ishining himoya qilish _____
Kurs ishiga taqrizchi _____

Ilmiy rahbar _____
(F.I.O.)

(Imzo)

PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

T A Q R I Z I

Kurs ishining yakuniy natijalari

Uslubiy qism	Ko`rgazmali qurollar	Adabiyotlar	Rasmiylashtirish	Himoyachi	Jami ball

Rahbar _____

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Psixologiya kafedrasining

201_-yil -----dagi -----sonli yig`lish qaroridan

K O` C H I R M A

Qatnashdilar: p.f.n. G`.Normurodov, dots. X.Bobomirzayev,

Katta o`qituvchilar: G.Begmanova, M.Qodirova, G.Ermatova,

O`qituvchilar: D.Safarova, G.Qoxxorova, S.Xalilov, R.Begmatov, D. Elchiyeva, O.

Ikromov, B.Shukurov

K U N T A R T I B I

2011-2012-o`quv yilida Boshlang`ich ta`lim uslubiyoti fakulteti
Boshlang`ich ta`lim va sport tarbiyaviy ishi ta`lim yo`nalishi talabasi

_____ ning
kurs ishi mavzusini tasdiqlash to`g`risida

E S H I T I L D I :

Kafedra mudiri: p.f.n. G`.Normurodov so`zga chiqib, kafedra a`zolarini kurs
ishi mavzusi bilan tanishtirdi va mavzuning dolzarbligi bugungi kundagi
ahamiyatini nazarda tutib:

_____nomli kurs ishining mavzusi qilib tasdiqlansin.

Ilmiy rahbar etib _____ *belgilansin.*

Kafedra mudiri:

p.f.n. G`.Normurodov

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Psixologiya kafedrasining

201----yil -----dagi -----sonli majlis qaroridan

K O` C H I R M A

Qatnashdilar: p.f.n. G`.Normurodov, dots. X.Bobomirzayev,

Katta o`qituvchilar: G.Begmanova, M.Qodirova, G.Ermatova,

O`qituvchilar: D.Safarova, G.Qoxxorova, S.Xalilov, R.Begmatov, D. Elchiyeva, O.

Ikromov, B.Shukurov

K U N T A R T I B I

____ -kurs talabalarining kurs ishi muhokamasi.

E S H I T I L D I :

Kafedra mudiri: p.f.n. G`.Normurodov so`zga chiqib, kafedra a`zolarining Psixologiya fani bo`yicha tayyorlagan kurs ishi haqida to`xtalib, ishning to`liq talab asosida tayyorlanganligini, kurs ishining xulosasi, zaruriy hujjatlari rasmiylashtirilganligini ta`kidlab o`tdi.

Shundan so`ng talaba: _____

O`z mavzusi bo`yicha uning dolzarbligi, maqsadi, vazifalari, olib borilgan uslubiy ishlarning natijalari haqida o`zining xulosa va tavsiyalarini bayon etdi.

Kurs ishining mavzusi yuzasidan berilgan savollarga to`liq javob qaytardi.

MAJLIS QAROR QILDI:

1. Talaba: _____ ning

_____ mavzusidagi kurs ishi tugallangan ish deb hisoblansin.

2. Kurs ish himoyaga tavsiya etilsin.

Kafedra mudiri:

dots. G`. Normurodov

Mundarija

Kirish

I-bob. Faoliyatning tuzilishi va turlari. Jismoniy va aqliy harakatlar.

1.1. Faoliyatning turlari.

1.2. Jismoniy va aqliy harakatlar.

II-bob.

2.1. Inson ehtiyojlarining rivojlanishi

2.2. Shaxs va uning faolligi

Xulosa

Adabiyotlar ro`yxati

KIRISH

Kurs ishining dolzarbligi: Yosh avlodning har tomonlama sog'lom bo'lishi haqida qayg'urish mamlakatimizda davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan va bu sohada o'tgan yillar mobaynida juda katta, salmoqli ishlar amalga oshirildi. Tarbiya uzluksiz jarayon va bunda zarracha bo'lsa ham e'tiborsizlikka aslo qo'yish aslo mumkin emas. Unga kompleks yondashish, vosita va imkoniyatlardan yuksak samaralarni ko'zlagan holda foydalanish, tarbiya bo'g'inlaridagi o'zaro bog'lanishlarni muttasil rivojlantirib borish muvoffaqiyatlarning garovi bo'ladi. Bunda inson faoliyati muhim o'rinni egallaydi.

Kurs ishining maqsadi: Psixologik manbalarga asoslanib fikr yuritganimizda, extiyoj-jonli mavjudod (hayot kechirishining yaqqol shart-sharoitlariga uning shularga tobe ekanligini ifoda etuvchi va mazkur shart-sharoitlarga nisbatan faolligini namoyon qiluvchi holat tariqasida ifodalanadi. Bizning maqsadimiz inson faoliyatini o'ziga xos tomonlarini o'rganishdir.

Kurs ishning ob'ekti: Faoliyat haqiagi manbalarning nazariy muammolari.

Kurs ishning predmeti: Faoliyat va uning inson hayotidagi ahamiyatini ilmiy manbalardan o'rganish.

Kurs ishning tadqiqot metodlari:

1. Psixologik kuzatish
2. Psixologik tahlil
3. Anketa, so'rovlar, savol- javob, suhbatlar
4. Intellektual psixologik o'yin (test)

Kurs ishining tarkibi: kirish, 2 bob, 4- band, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini tashkil etadi.

Faoliyatning tuzilishi va turlari. Jismoniy va aqliy harakatlar.

1.1.Faoliyatning turlari.

Har qanday faoliyat real shart-sharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Qilinayotgan har bir harakat ma'lum narsaga - predmetga qaratilgani uchun ham, faoliyat predmetli harakatlar majmui sifatida tasavvur qilinadi. Predmetli harakatlar tashqi olamdagi predmetlar xususiyatlari va sifatini o'zgartirishga qaratilgan bo'ladi. Masalan, ma'ruzani konspekt qilayotgan talabaning predmetli harakati yozuvga qaratilgan bo'lib, u avvalo o'sha daftardagi yozuvlar soni va sifatida o'zgarishlar qilish orqali, bilimlar zahirasi boyitayotgan bo'ladi. Faoliyatning va uni tashkil etuvchi predmetli harakatlarning aynan *nimalarga* yunaltirilganiga qarab, avvalo tashqi va ichki faoliyat farqlanadi. *Tashqi faoliyat* shaxsni o'rab turgan tashqi muhit va undagi narsa va hodisalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, *ichki faoliyat* - birinchi navbatda aqliy faoliyat bo'lib, u sof psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki - aqliy, psixik faoliyat tashqi predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab predmetli tashqi faoliyat ro'y beradi, tajriba orttirib borilgan sari, sekin-asta bu harakatlar ichki aqliy jarayonlarga aylanib boradi. Buni nutq faoliyati misolida oladigan bo'lsak, bola dastlabki so'zlarni qattiq tovush bilan tashqi nutqida ifoda etadi, keyinchalik ichida o'zicha gapirishga o'rganib, o'ylaydigan, mulohaza yuritadigan, o'z oldiga maqsad va rejalar qo'yadigan bo'lib boradi.

Har qanday sharoitda ham barcha harakatlar ham ichki-psixologik, ham tashqi - muvofiqlik nuqtai nazaridan ong tomonidan boshqarilib boradi. Har qanday faoliyat tarkibida ham aqliy, ham jismoniy - motor harakatlar mujassam bo'ladi. Masalan, fikrlayotgan donishmandni kuzatganmisiz? Agar o'ylanayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi yetakchi faoliyat aqliy bo'lgani bilan uning peshonalari, ko'zlari, hattoki, tana va qo'l harakatlari juda muhim va jiddiy fikr xususida bir to'xtamga

kelolmayotganidan, yoki yangi fikrni topib, undan mamnuniyat his qilayotganligidan darak beradi. Bir qarashda tashqi elementar ishni amalga oshirayotgan - misol uchun, uzum ko'chatini ortiqcha barglardan halos etayotgan bog'bon harakatlari ham aqliy komponentlardan xoli emas, u qaysi bargning va nima uchun ortiqcha ekanligidan anglab, bilib turib olib tashlaydi.

Aqliy harakatlar - shaxsning ongli tarzda, ichki psixologik mexanizmlar vositasida amalga oshiradigan turli-tuman harakatlaridir. Eksperimental tarzda shu narsa isbot qilinganki, bunday harakatlar doimo motor harakatlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday harakatlar quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

- *perseptiv* – ya'ni, bular shunday harakatlarki, ularning oqibatida atrofdagi predmetlar va hodisalar to'g'risida yaxlit obraz shakllanadi;
- *mnemik faoliyat*, narsa va hodisalarning mohiyati va mazmuniga aloqador materialning eslab kinishi, esga tushirilishi hamda esda saqlab turilishi bilan bog'liq murakkab faoliyat turi;
- *fikrlash faoliyati* - aql, faxm-farosat vositasida turli xil muammolar, masalalar va jumboqlarni yechishga qaratilgan faoliyat;
- *imajitiv* - («image» -obraz so'zidan olingan) faoliyati shundayki, u ijodiy jarayonlarda xayol va fantaziya vositasida hozir bevosita ongda berilmagan narsalarning xususiyatlarini anglash va xayolda tiklashni taqozo etadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, har qanday faoliyat ham tashqi harakatlar asosida shakllanadi va motor komponentlardan iborat bo'lishi mumkin. Agar tashqi faoliyat asosida psixik jarayonlarga o'tish ro'y bergan bo'lsa, bunday jarayonni psixologiyada interiorizatsiya deb ataladi, aksincha, aqlda shakllangan g'oyalarni bevosita tashqi harakatlarda yoki tashqi faoliyatga ko'chirilishi eksteriorizatsiya deb yuritiladi.

Faoliyat turlari yana ongning bevosita ishtiroki darajasiga ko'ra ham farqlanadi. Masalan, shunday bo'lishi mumkinki, ayrim harakatlar boshida

har bir elementni jiddiy ravishda, alohida-alohida bajarishni va bunga butun diqqat va ongning yo'nalishini talab qiladi. Lekin vaqt o'tgach, bora-bora unda ongning ishtiroki kamayib, ko'pgina qismlar avtomatlashib boradi. Bu oddiy tilga o'girilganda, malaka hosil bo'ldi deyiladi. Masalan, har birimiz shu tarzda xat yozishga o'rganganmiz. Agar malakalarimiz qat'iy tarzda bizdagi bilimlarga tayansa, faoliyatning maqsadi va talablariga ko'ra harakatlarni muvaffaqiyatli bajarishni ta'minlasa, biz buni ko'nikmalar deb ataymiz. *Ko'nikmalar* - doimo bizdagi aniq bilimlarga tayanadi. Masalan, ko'nikma va malakalar o'zaro bog'liq bo'ladi, shuning uchun ham o'quv faoliyati jarayonida shakllanadigan barcha ko'nikmalar va malakalar shaxsning muvaffaqiyatli o'qishini ta'minlaydi. Ikkalasi ham mashqlar va qaytarishlar vositasida mustahkamlanadi. Agar, faqat malakani oladigan bo'lsak, uning shakllanish yo'llari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- oddiy namoyish etish yo'li bilan;
- tushuntirish yo'li bilan;
- ko'rsatish bilan tushuntirishni uyg'unlashtirish yo'li bilan.

Hayotda ko'nikma va malakalarning ahamiyati katta. Ular bizning jismoniy va aqliy urinishlarimizni yengillashtiradi. O'qishda, mehnatda, sport sohasida va ijodiyotda muvaffaqiyatlarga erishishimizni ta'minlaydi.

Faoliyatni klassifikatsiya qilish va turlarga bo'lishning yana bir keng tarqalgan usuli - bu barcha insonlarga xos bo'lgan asosiy faollik turlari bo'yicha tabaqalashdir. Bu - muloqot, o'yin, o'qish va mehnat faoliyatlaridir.

Muloqot - shaxs individual rivojlanishi jarayonida namoyon bo'ladigan birlamchi faoliyat turlaridan biri. Bu faoliyat insondagi kuchli ehtiyojlardan biri - inson bo'lish, odamlarga o'xshab gapirish, ularni tushunish, sevish, o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Shaxs o'z taraqqiyotini aynan shu faoliyat turini egallashdan boshlaydi va nutqi orqali (verbal) va nutqsiz vositalar (noverbal) yordamida boshqa faoliyat turlarini mukammal egallashga zamin yaratadi.

O'yin - shunday faoliyat turiki, u bevosita biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlar yaratishni nazarda tutmaydi, lekin uning jarayonida jamiyatdagi murakkab va xilma-xil faoliyat normalari, harakatlarning simbolik andozalari bola tomonidan o'zlashtiriladi. Bola toki o'ynamaguncha, kattalar hatti-harakatlarining ma'no va mohiyatini anglab yetolmaydi.

O'qish faoliyati ham shaxs kamolotida katta rol o'ynaydi va ma'no kasb etadi. Bu shunday faollikki, uning jarayonida bilimlar, malaka va turli ko'nikmalar o'zlashtiriladi.

Mehnat qilish ham eng tabiiy ehtiyojlarga asoslangan faoliyat bo'lib, uning maqsadi albatta biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlarni yaratish, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishdir.

Har qanday kasbni egallash, nafaqat egallash, balki uni mahorat bilan amalga oshirishda faoliyatning barcha qonuniyatlari va mexanizmlari amal qiladi. Oddiygina biror kasb malakasini egallash uchun ham unga aloqador bo'lgan ma'lumotlarni eslab qolish va kerak bo'lganda yana esga tushirish orqali uni bajarish bo'lmay, balki ham ichki (psixik), ham tashqi (predmetga yo'naltirilgan) harakatlarni ongli tarzda bajarish bilan bog'liq murakkab jarayonlar yotishini unutmazlik kerak. Lekin har bir shaxsni u yoki bu faoliyat turi bilan shug'ullanishiga majbur qilgan psixologik omillar - sabablar muhim bo'lib, bu *faoliyat motivlaridir*.

1.2. Jismoniy va aqliy harakatlar.

Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiklashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan eng muhim va umumiy xususiyat - bu uning *faolligidir*. Faollik (lotincha «actus» - harakat, «activus» - faol so'zlaridan kelib chiqqan tushuncha) shaxsning hayotdagi barcha hatti-harakatlarini namoyon etishini tushuntiruvchi kategoriyadir. Bu - o'sha oddiy qo'limizga qalam olib, biror chiziqcha tortish bilan bog'liq elementar harakatimizdan tortib, toki ijodiy uyg'onish paytlarimizda amalga oshiradigan mavxum fikrlashimizgacha bo'lgan murakkab harakatlarga

aloqador ishlarimizni tushuntirib beradi. Shuning uchun ham psixologiyada shaxs, uning ongi va o'z-o'zini anglashi muammolari uning faolligi, u yoki bu faoliyat turlarida ishtiroki va uni uddalashi aloqador sifatlari orqali bayon etiladi.

Fanda inson faolligining asosan ikki turi farqlanadi:

A. Tashqi faollik - bu tashqaridan va o'z ichki istak-xohishlarimiz ta'sirida bevosita ko'rish, qayd qilish mumkin bo'lgan harakatlarimiz, mushaklarimizning harakatlari orqali namoyon bo'ladigan faollik.

B. Ichki faollik - bu bir tomondan u yoki bu faoliyatni bajarish mobaynidagi fiziologik jarayonlar (moddalar almashinuvi, qon aylanish, nafas olish, bosim o'zgarishlari) hamda, ikkinchi tomondan, bevosita psixik jarayonlar, ya'ni aslida ko'rinmaydigan, lekin faoliyat kechishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni o'z ichiga oladi.

Misol tariqasida hayotdan shunday manzarani tasavvur qilaylik: uzoq ayriliqdan so'ng ona o'z farzandi visoliga yetdi. Tashqi faollikni biz onaning bolasiga intilishi, uni quchoqlashi, yuzlarini siylashi, ko'zlaridan oqqan sevinch yoshlarida ko'rsak, ichki faollik - o'sha ko'z yoshlarini keltirib chiqargan fiziologik jarayonlar, ichki sog'inchning asl sabablari (ayriliq muddati, nochorlik tufayli ayriliq kabi yashirin motivlar ta'siri), ko'rib idrok qilgandagi o'zaro bir-birlariga intilishni ta'minlovchi ichki, bir qarashda ko'z bilan ilgab bo'lmaydigan emotsional holatlarda namoyon bo'ladi. Lekin shu manzarani bevosita guvohi bo'lsak ham, uni ifodalagan rasmni ko'rsak ham, taxminan qanday jarayonlar kechayotganligini tasavvur qilishimiz mumkin. Demak, ikkala turli faollik ham shaxsiy tajriba va rivojlanishning asosini tashkil etadi. Bir qarashda har bir konkret shaxsga va uning ehtiyojlariga bog'liq bo'lib tuyulgan bunday faollik turlari aslida ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, shaxsning jamiyat bilan bo'ladigan murakkab va o'zaro munosabatlarining oqibati hisoblanadi.

Inson faolligi «harakat», «faoliyat», «xulq» tushunchalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shaxs va uning ongi masalasiga borib taqaladi.

Shaxs aynan turli faolliklar jarayonida shakllanadi, o'zligini namoyon qiladi ham. Demak, faollik yoki inson faoliyati passiv jarayon bo'lmay, u ongli ravishda boshqariladigan faol jarayondir. Inson faolligini mujassamlashtiruvchi harakatlar jarayoni faoliyat deb yuritiladi. Ya'ni, *faoliyat* - inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, undagi turli-tuman ehtiyojlardan kelib chiqadigan, hamda tashqi olamni va o'z-o'zini o'zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan o'ziga xos faollik shaklidir. Bu - yosh bolaning real predmetlar mohiyatini o'z tasavvurlari doirasida bilishga qaratilgan o'yin faoliyati, bu - moddiy ne'matlar yaratishga qaratilgan mehnat faoliyati, bu - yangi kashfiyotlar ochishga qaratilgan ilmiy - tadqiqotchilik faoliyati, bu - rekordlarni ko'paytirishga qaratilgan sportchining mahorati va shunga o'xshash. Shunisi xarakterliki, inson har daqiqada qandaydir faoliyat turi bilan mashg'ul bo'lib turadi.

2.1. Inson ehtiyojlarining rivojlanishi

Yuqorida biz tanishib chiqqan faoliyat turlari o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy xulqi va o'zini qanday tutishi, egallagan mavqei ham sababsiz, kuzatilmaydi. Faoliyatning amalga oshishi va shaxs xulq-atvorini tushuntirish uchun psixologiyada «*motiv*» va «*motivatsiya*» tushunchalari ishlatiladi.

«*Motivatsiya*» tushunchasi «*motiv*» tushunchasidan kengroq ma'no va mazmunga ega. Motivatsiya - inson xulq-atvori, uning bog'lanishi, yo'nalishi va faolligini tushuntirib beruvchi psixologik sabablar majmuini bildiradi. Bu tushuncha u yoki bu shaxs xulqini tushuntirib berish kerak bo'lganda ishlatiladi, ya'ni: «nega?», «nima uchun?», «nima maqsadda?», «qanday manfaat yo'lida?» degan savollarga javob qidirish - motivatsiyani qidirish demakdir. Demak, u xulqning motivatsion tasnifini yoritishga olib keladi.

Motiv va motivatsiya muammolarini tadqiq etishda rus va sobiq ittifoq psixologlari o'zlarining munosib hissalarini qo'shganlar, jumladan,

K.D.Ushinskiy, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bextarov, A.F.Lazurskiy, V.M.Myasishchev, A.A.Uxtomskiy, L.S.Vygotskiy, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev, P.M.YAkobson va boshqalar.

O'z zamonasining buyuk eksperimentatori A.F.Lazurskiy psixik jarayonlar va shaxs xususiyatlarini tadqiq etayotganida motivlar masalasiga qiziqish bilan yondashadi. Buning uchun muallif o'z izlanishlarida “mayllar va xohishlar kuchi hamda zaifligi”, “motivlar kurashiga moyilligi”, “motivlar muhokamasiga ortilganligi”, “xohishning qadriyatga ega ekanligi, aniq xususiyatligi” singari kontekstlar orqali o'rganishga intiladi. Shuning bilan birga A.F.Lazurskiy intilish rivojining darajasi ongli irodaviy zo'r berish bilan bog'liq ekanligini alohida ta'kidlaydi.

Motiv muammosi D.N.Uznadze tomonidan o'rganilgan bo'lib, uning mohiyatini tushuntirish, ustanovka nazariyasiga asoslangan. Shuning uchun motivni muallif sub'ekt faolligining manbai, deb tushuntiradi, motivatsiyani esa irodaviy aktga olib keluvchi bosqich deb hisoblaydi.

A.N.Leontev motivatsiya masalasini tushuntirishda inson ongining namoyon bo'lishini tahlil qilish vositasi orqali yondashadi. U hatti-harakat xulq motiviga aylanishini psixologik mexanizmlarini tahlil qiladi.

V.N.Myasishev fikricha, motiv harakat ob'ektiga nisbatan munosabatning ifodalanishidir.

Shaxsning jamiyatda odamlar orasidagi xulqi va o'zini tutishi sabablarini o'rganish tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan narsa bo'lib, masalani yoritishning ikki jihati farqlanadi:

- a) ichki sabablar, ya'ni hatti-harakat egasining sub'ektiv psixologik xususiyatlari nazarda tutiladi (motivlar, ehtiyojlar, maqsadlar, mo'ljallar, istaklar, qiziqishlar va xokazolar);
- b) tashqi sabablar - faoliyatning tashqi shart-sharoitlari va holatlari. Ya'ni, bo'lar ayni konkret holatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladigan tashqi stimullardir.

Shaxs xulq-atvorini ichkaridan, ichki psixologik sabablar tufayli boshqarish odatda shaxsiy dispozitsiyalar ham deb ataladi. Ular shaxs tomonidan anglanishi yoki anglanmasligi ham mumkin. Ya'ni, ba'zan shunday bo'ladiki, shaxs o'zi amalga oshirgan ishi yoki o'zidagi o'zgarishlarga nisbatan shakllangan munosabatning haqiqiy sababini o'zi tushunib yetmaydi, «Nega?» degan savolga «O'zim ham bilmay qoldim, bilmayman», deb javob beradi. Bu anglanmagan dispozitsiyalar yoki ustanovkalar deb ataladi. Agar shaxs biror kasbga ongli tarzda qiziqib, uning barcha sir-asrorlarini egallash uchun astoydil harakat qilsa, bunda vaziyat boshqacharoq bo'ladi, ya'ni, dispozitsiya anglangan, ongli hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan *motiv* - konkretroq tushuncha bo'lib, u shaxsdagi u yoki bu xulq-atvorga nisbatan turgan moyillik, hozirlikni tushuntirib beruvchi sababni nazarda tutadi. Mashhur nemis olimi Kurt Levin motivlar muammosi, ayniksa, shaxsdagi ijtimoiy xulq motivlari borasida katta keng hamrovli tadqiqotlar olib borib, shu narsani aniqlaganki, har bir odam o'ziga xos tarzda u yoki bu vaziyatni idrok qilish va baholashga moyil bo'ladi. Shunisi ajablanarliki, o'sha bir konkret vaziyat xususidagi turli shaxslarning baholari ham turlicha bo'ladi. Bundan tashqari, bir shaxsning o'zi ham o'zidagi holat, kayfiyatga bog'liq holda bir xil vaziyatni alohida xollarda turlicha idrok qilishga moyil bo'larkan. Shuning uchun ham odamning ayni paytdagi real harakatlarini o'sha ma'lum sharoitdagi ichki va tashqi stimullarga uning bergan bahosi yoki reaksiyasi sifatida qaramay, balki unda shunga o'xshash holatlarni idrok qilishga ichki bir hozirlik - dispozitsiyaning mavjudligi bilan tushuntirish to'g'riroq bo'ladi. Shu ma'noda shaxs xulqining motivatsiyasi turli sharoitlardan orttirilgan tajribaga tayangan, ongli tahlillar, hattoki, ijtimoiy tajriba normalarining ta'sirida shakllanadigan sabablar kompleksini o'z ichiga oladi. Masalan, texnika oliygohlarida: «Materiallarning qarshiligi» nomli kurs bor deylik. Shu kursni o'zlashtirish va undan sinovdan o'tish ko'pchilikka osonlikcha ro'y

bermaydi. Hali kurs boshlanmasdanok, yosh talabalarda shu kurs va uning talablariga nisbatan shunday ustanovka shakllanadiki, albatta, bu kurs qiyin, uni olib boruvchi o'qituvchi o'ta talabchan, kattiqqo'l va hokazo degan. Bunday motivatsiya mana necha avlod talabalar boshdan kechirayotgan holat. Endi konkret shaxsning dars jarayoni boshlangan keyingi harakatlari konkret motivlar bilan izohlanadi va tirishqoq talaba uchun bu fan ham boshqa fanlar qatori tinimsiz izlanish, o'z vaqtida darslarni tayyorlashni talab qilsa, boshqasi uchun (dangasaroq talaba uchun) bu darsdan keyin dars yo'q va u qachon shu semestr tugashini kutib harakat qiladi.

Har qanday motivlarning orqasida shaxsning ehtiyojlari yotadi. Ya'ni, maqsadli hayotda shaxsda avval u yoki bu ehtiyojlar paydo bo'ladi va aynan ularning tabiati va zaruratiga bog'liq tarzda xulq motivlari namoyon bo'ladi. Misol uchun talabaning o'quv faoliyatini olish mumkin. Bilim olish maqsadi bilim, ilm olish, qiziquvchanlik ehtiyojini paydo qiladi. Bu ehtiyoj taraqqiyotning ma'lum bir davrida, masalan, bog'cha yoshidan boshlab qoniqtirila boshlaydi. Bolaga sotib olib berilgan kitoblar, daftar va boshqa o'quv qurollari, ma'lum ta'lim maskanida tashkil etilgan shart-sharoitlar va u yerdagi bevosita bilim olishga qaratilgan faoliyatning o'zi, bola uchun motiv o'rnini bosadi. Yana bir oddiy misol: qo'lingizda kitob bor. Siz hali uni o'qishni boshlamadingiz. Lekin o'qish istagi bor, shu istakning ortida esa, o'sha mazmunni bilish va uning mohiyatini bilib olish ehtiyoji turadi. Rus olimi R. Nemov shaxsdagi motivatsion sohani quyidagicha tasavvur qiladi.

Umuman, har qanday shaxsdagi mavjud ehtiyojlarni ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. *Biologik ehtiyojlar* - bu - fiziologik (tashnalik, ochlik, uyku), jinsiy, moslashuv ehtiyojlari.
2. *Ijtimoiy ehtiyojlar* - bu - mehnat qilish, bilish, estetik va axloqiy-ma'naviy ehtiyojlar.

Ehtiyojlarni biologik hamda ijtimoiy turlarga bo'lganimiz bilan shu narsani unutmasligimiz lozimki, shaxsdagi har qanday ehtiyojlar ham ijtimoiylashgan bo'ladi, ya'ni, ular o'sha jamiyat va muhitdagi qadriyatlar, madaniy normalar va insonlararo munosabatlar xarakteriga bog'liq bo'ladi. Masalan, eng tabiiy va tushunarli hisoblangan bizning yemishga - ovqatga bo'lgan ehtiyojimizni olsak, u ham konkret muhitga qarab turlicha harakatlarni keltirib chiqaradi. Yana misol uchun, tuy marosimlari yoki juda to'kin dasturxon atrofida o'tirgan odam nima uchun shunchalik ko'p ovqat iste'mol qilib yuborganini bilmay qoladi. Agar bu tabiat qo'yni yoki paxta dalasidagi hashar bo'lsa-chi, bir burda issiq non ham butun tanaga rohat baxsh etuvchi malham bo'lib, ochlikni bilintirmaydi. Kamtarona dasturxondan ovqat yeb o'rgangan kishi oz-oz yeyishga o'rgansa, yoshligidan normadan ortiq yeb o'rgangan odam vrach oldiga borib, o'zi uchun ozdiruvchi dori-darmon so'rasa so'raydiki, lekin uyda o'zi yemishini nazorat qilishi kerakligini bilmaydi. Demak, bu ham madaniyatga, etikaga, oila muhitiga bevosita bog'liq narsa ekan.

Umuman shaxs ijtimoiy xulqi motivi haqida gap ketganda, uning ikki tomoni yoki elementi ajratiladi: *harakat dasturi va maqsad*. Harakat dasturi maqsadga erishishing vositalariga aniqlik kiritadi. SHuning uchun ham dasturda nazarda tutilgan vositalar maqsadga erishishni oqlashi kerak, aks holda dastur hech narsa bermaydi. Masalan, ba'zi ota-onalar farzandlarini yaxshi tarbiyalash va undan ideallaridagi shaxs yetishib chiqishini orzu qilib, uning oldiga juda og'ir tarbiyaviy shartlarni qo'yadilar, bola erkinligi bo'g'iladi, u qat'iy nazorat muhitida ushlanadi. Oqibatda bola keyinchalik boshqarib bo'lmaydigan, qaysar, uncha-muncha tashqi ta'sirga berilmaydigan bo'lib qolib, har qanday boshqa ijtimoiy sharoitda qiynaladigan bo'lib qoladi. SHuning uchun ham motiv har doim anglangan, ehtiyojlar muvofiqlashtirilgan, maqsadlar va unga yetish vositalari aniq bo'lishi kerak. SHundagina ijtimoiy xulq jamiyatga mos bo'ladi.

2.2. Shaxs va uning faolligi.

FAOLLIK – bu tirik mavjudotda «o'z kuchi bilan javob qilish» qobiliyatining borligidir. Jonli mavjudotni muayyan tarzda va ma'lum yo'nalishda xarakat qilishga undaydigan e'htiyojlar uning faolligi manbai bo'lib xisoblanadi.

E'htiyoj - jonli mavjudotning xayot kechirishida aniq shart-sharoitlariga uning karama-karshiligini ifoda e'tuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi xolatidir.

Albatda, xayvonlar xam o'z e'htiyojlarini qondirish maqsadida faoliyat ko'rsatadi, ammo odam faolligi bu faollikdan bir muncha fark qiladi. Xayvonlar o'z e'htiyojlarining ob'ekti bo'lishi xamda unda ularni e'gallab olish uchun faol intilishiga da'vat e'tishi e'xtimoli borligini o'zining tabiiy tuzilishiga (tanasi, a'zolari, intsinktlari) ko'ra bamisoli oldindan bilishi tufayli faollik bilan xarakat qiladi. Xayvonlar e'htiyojining kandirilishi jarayoni ularning muxitga yaxshirok moslashuvini ta'minlaydi, va xar safar shu e'htiyojni qondirish uchun shu faolliklarni takrorlaydi. SHunday qilib, xayvonning e'htiyojlarida uning faolligi omili sifatida tabiatdan olingan buyum bevosita ishtirok e'tadi.

«Temur baland bo'yli, tik qomatli, keng peshonali, kallasi katta, bag'oyat kuchli va salobatli, oq-qizil yuzli, keng yelkali, qaddi-qomati kelishgan, sersoqol, o'ng qo'li bilan o'ng oyog'i zahmdor, ikki ko'zi bamisoli ikki shamday porlab turadigan, yo'g'on ovoqli, ulug'ligi o'ziga yarashgan, qat'iy azmu qaror bilan so'zlaydigan, haqgo'y kishi edi. U zimdan qarash va ko'z ishoratlarini seza'digan, idrokli, sinchkov, har qanday ishoratdan ogoh kishi bo'lib, yuz berishi mumkin bo'lgan hamma ishni oldindan ko'rib-bilib turar edi»¹.

¹ I.A Karimov Yuksak ma'naviyat- engilmas kuch. Toshkent. «Ma'naviyat», 2'008 yil, 115-bet.

Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, xar bir xarakatini muvafiklashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan e'ng muxim va umumiy xususiyat-bu uning faolligidir. Fanda ikki xil faollik farklanadi:

- a) Tashqi faollik –bu tashqaridan va o'z ichki itsak va xoxishlarimiz ta'sirida bevosita ko'rish, qayd qilish mumkin bo'lgan xarakatlarimiz, mushaklarimizning xarakatlari orqali namoyon bo'ladigan faollik.
- b) Ichki faollik –bu ma'lum faoliyatni bajarish uchun kechadigan fiziologik jarayonlar, psixik jarayonlardir. Ms: o'zok vakt o'z farzandini kurmagan onaning misolida ko'rganimizda bir vaktning o'zida ikkala faollikni xam ko'rish mumkin, onaning bolaga va bolaning onaga intilishi kuchoklashib yuzlarini silashlari tashqi xarakat bo'lsa, ko'z yoshlarining tuqilishi kon aylanishda, nafas olishda, kon bosimida, puxsda bo'ladigan faolliklar ichki faollik sanaladi. Inson faolligi «xarakat», «xulk», tushunchalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shaxs va uning ongiga borib takaladi. SHaxs aynan turli faolliklar jarayonida shakllanadi, o'zligina namayon qiladi. Demak, faollik yoki inson faoliyati passiv jarayon bo'lmay, u ongli ravishda boshqariladi. Inson faolligini mujassamlashtiruvchi xarakatlar jarayoni faoliyat deb yuritiladi.

Faoliyat-inson onggi va tafakkuri bilan boshqariladigan, undagi turli tuman e'xtiyojlardan kelib chiqadigan, xamda tashqi olamni va o'z-o'zini o'zgartirish va takomillashtirishga karatilgan o'ziga xos faollik shaklidir.

Faoliyat turlari. Faoliyatning va uni tashkil e'tuvchi predmetli xarakatlarning aynan nimalarga yunaltirilganligiga qarab, avvalo tashqi va ichki faoliyat turlari farklanadi.

Tashqi faoliyat-shaxsni o'rab to'rgan tashqi muxit va undagi narsa va xadisalarni o'zgartirishga karatilgan faoliyatdir.

Ichki faoliyat-bu aqliy faoliyat bo'lib, u sof psixologik jarayonlarning kechishidan kelib chiqadi.

Buxoro Davlat universiteti o'qituvchilari A.Atoyev va R.Atoyevlar ta'kidlaganlaridek, "...shaxsning butun hayot faoliyati sistemasi, uning

barcha konkret namoyon bo'lishlari insonga tarbiyalovchi ta'sir ko'rsatadi. ... Shu sababli axloqiy kamol topish faqat mehnat jarayoninigina emas, balki ijtimoiy-siyosiy faoliyat, boshqa kishilar bilan muloqat, fan, adabiyot, san'at, jismoniy tarbiya, sportning ta'siri ostida ham yuz beradi"².

Bo'lardan tashqari jismoniy va aqliy faoliyatlar xam farklanadi. Jismoniy faoliyat avval takidlaganimizdek mushaklarning kuchi yordamida, albatta aqliy faoliyatning maxsuli sifatida namoyon bo'ladi. Jismoniy faoliyat davrida inson faqatgina mushaklar kuchi natijasidagi xarakatlar bilan chegaralanadi desak uncha to'g'ri bo'lmaydi va bir vaktda shu jismoniy bajarilayotgan ishga aqliy faoliyat xam aralashadi.

Aqliy xarakatlar-shaxsning ongli tarzda ichki psixologik mexanizmlar vositasida amalga oshiradigan turli-tuman xarakatlardir. Bu xarakatlar quyidagilarga bo'linadi:

1. - Pertseptiv-bu xarakat oqibatida atrofdagi predmetlar va xodisalar to'g'ri sida yaxlit obraz shakllanadi;
2. - Mnetik faoliyat-narsa va xodisalarning moxiyati va mazmuniga aloqador materialning e'slab kolinishi, e'sga tushirilishi xamda e'sda saqlab turilishi bilan bog'liq murakkab faoliyat turi;
3. - Fikrlash faoliyati-aql, faxm-farosat vositasida turli xil muammolar, masalalar va jumboklarni echishga karatilgan faoliyat;
4. - Imajitiv – image (obraz) so'zidan olingan- bu ijodiy jarayonda xayol va fantaziya vositasida, xozirda bevosita ongda berilmagan nasalarning xususiyatlarini anglash va xayolda tiklash.

Agar faoliyat tashqi faoliyat asosida psixik jarayonlarga utsa-bu interiorizatsiya deyiladi va aksincha aqlida shakllangan g'oyalar tashqi faoliyatga kuchirilsa-bu e'ktseriorizatsiya deyiladi.

² I.A Karimov Yuksak ma'naviyat- engilmas kuch. Toshkent. «Ma'naviyat», 2'008 yil, 115-bet.

Faoliyatni yana bo'laqlarga bo'lib o'rganmokchi bo'lsa-bu barcha insonlarga xos bo'lgan asosiy faollik turlari buyicha bo'lishdir. Bu-mulokat, uyin, o'qish, mexnat faoliyatidir.

Mulokat-shaxs individual rivojlanish jarayonida namoyon bo'ladigan e'ng birlamchi faoliyatlardan biri. Bu faoliyat insondagi kuchli e'xtiyojlardan biri. Inson bilish, gapirish, tushinish, sevishtirish, o'zaro munosabatlarni muvofiq lashtirishga karatilgan e'xtiyojlardan kelib chiqadi.

Shaxs o'z tarakkiyot turini aynan shu faoliyat turidan boshlaydi va nutki orqali (Verbal) va nutksiz vositalar (Noverbal) yordamida boshqa faoliyat turlarini yaxshi e'gallashga zamin yaratadi. Uyin-bu shunday faoliyat turiki, u bevosita biror moddiy yoki ma'naviy boyliklar yaratishni nazarda tutmaydi, lekin uning yordamida jamiyatdagi murakkab va xilma-xil faoliyat normalari, xarakatlarning simvalik andozalari bola tamonidan o'zlashtiriladi. Bola toki uynamaguncha kattalar xatti-xarakatlarining tub moxiyatini anglab etolmaydi. Ms: uyinchok mashina misolida.

O'qish- faoliyati xam shaxs faoliyatida katta rol uynaydi va muxim ma'no kasb e'tadi. Bu shunday faollikki, uning jarayonida bilimlar, malaka va turli ko'nikma lar o'zlashtiriladi. Mexnat-qilish xam e'ng tabiy e'xtiyojlardan biri bo'lib, uning maqsadi albatta moddiy yoki ma'naviy boyliklar yaratish, jamiyat taraqqiyotiga xissa kushishdir.

Xulosa

Shaxs va uning faolligi masalasi doimo dolzarbdir. Shaxs faoliyati turlariga o'yin, mehnat, o'qish, muloqot kiradi. Shaxsdagi harakatlar jismoniy va aqliy harakatlarga bo'linadi. Ularning har bir o'z tuzilmasi va xususiyatiga ega. Shunga ko'ra tashqi va ichki faollik kuzatiladi. Shaxs harakatida motivlar muhim bo'lib, ular ijtimoiy xulq motivlari, shaxs motivatsiyasi, motivlar kabi turlarga bo'linadi. Shaxsda muvaffaqiyatga erishish va mag'lubiyatdan qochish motivlari ko'rinadi. Ishlab chiqarish jarayonida ro'y beradigan turli vaziyatlarda shaxs motivatsiyasining

o'zgarishi va uni boshqarish masalalari muhim bo'lib, uni o'rganish har bir shaxs uchun zarurdir.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat-yengilmas kuch. T.2008 y.
2. Karimov I.A. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent, O'zbekiston nashriyoti, 2010.
3. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent, O'zbekiston nashriyoti, 2011 y.
4. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya. T., TDPU, 2002.
5. Ivanov I., Zufarova M. Umumiy psixologiya. O'z.FMJ., 2008.
6. G'oziev E. G`. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T., Fan, 2002.
7. Xaydarov F.I., Xalilova N. "Umumiy psixologiya". T.: 2009.
8. Гамезо А. «Атлас по психологии». Москва, Питер, 2001.
9. G'oziev E.G`.Ontogenez psixologiyasi.-T.: Noshir. 2010.
10. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. T., 2006
11. Nishanova Z. Psixik taraqqiyot diagnostikasi. T., TDPU, 2004
12. G'oziev E. Psixologiya metodologiyasi. T.: Universitet, 2002.
13. G'oziev E. Umumiy psixologiya.T.: Universitet, 2010.
14. G'oziev E. Pedagogik psixologiya. 1-kitob. T.: Universitet, 1997.
15. G'oziev E.Ontogenez psixologiyasi. 1-kitob. T.: Universitet, 2010.
16. G'oziyev E.E.Tafakkur psixologiyasi T; «O'qituvchi» 1996 y

Elektron ta`lim resurslari

- 1..www.edu.uz
- 2..www.psychology.uz
- 3..www.psychology.net.ru